

Anmeldelser

*Niels Petersen og Helle Blomquist: Sundhed * Byrokrati * Politik. Udgivet af Helle Blomquist og Michael Hertz. Jurist- og Økonomiforbundets Forlag 1996, 260 s.*

Afdøde arkivar Niels Petersen havde udarbejdet et næsten færdigt manuskript om Det kgl. Sundhedskollegiums historie, som han var begyndt på tidligt i 1960'erne. Han overlod arbejdet, der dog manglede noteapparatet til de fleste kapitler, til Rigsarkivet. Udgifterne har sammen med andre, der kendte til manuskriptet, ment, at det for tjente en offentliggørelse. De færdiggjorde annoteringen, såvidt det kunne lade sig gøre, og Helle Blomquist påtog sig arbejdet med at supplere manuskriptet med nogle hovedtræk i sundhedsvæsenets historie op til 1950 og med en gennemgang af nogle historiografiske hovedtemaer i sundhedsvæsenets historie.

Det er blevet til en nyttig, om end i sin helhed noget mærkelig bog. *Nyttig* fordi vi med Niels Petersens arbejde får den første samlede fremstilling af Sundhedskollegiets udvikling i dets godt 100-årige virke, oven i købet gribes emnet an med en meget interessant problemstilling: vekselvirkningen mellem bureaukrati og magt på den ene side og sagkundskab og faglig interesse-repræsentation på den anden. Eller som Niels Petersen også udtrykte det, han var interesseret i forholdet mellem generalister og specialister i den offentlige [sundheds]administration. Generalisten tilvejebringer grundlaget for politiske beslutninger mm., og specialisten skal ved sin sagkundskab på et specielt område sikre det faglige grundlag. Dermed var Niels Petersen noget forud for sin tid, der først i 1970'erne havde givet sin store bevågenhed til forvaltningshistorien. Nu er afhandlingen da også udgivet i serien *Stat, Forvaltning og Samfund*.

Niels Petersens store viden på det administrative og arkivmæssige område giver os megen erkendelse i forbindelse med sundhedsvæsenets udvikling. Kapitlerne har beskrivende, ikke diskuterende karakter, men de er dog klart problematiserende ud fra hans overordnede og strukturelle tilgang. Sundhedskollegiets sammensætning, rekruttering, beføjelser og reformforslag bliver kildenært og omhyggeligt gennemgået. I hele perioden ses, at nok adspurgtes kollegiet flittigt fra Danske Kancellis side, men siden at rette sig efter kollegiets råd var ikke normen. Det viser sig, at Kollegiet med sine udelukkende lægekyndige medlemmer igennem hele perioden

havde været underordnet en administrativ myndighed, først Danske Kancelli og siden Justitsministeriet. Sundhedskollegiet havde også igennem hele sin levetid beholdt sin kollegiale karakter, en for enevælden typisk institutionskarakter, som man skulle mene, at folkestyrets tid for længst var løbet fra.

Under enevælden var Sundhedskollegiet forbløffende passivt i sin underordnede stilling, kom der reformforslag, var det fra embedslægerne uden for hovedstaden. Sundhedskollegiet kom således ofte i klemme mellem sine egne i provinsen og den overordnede myndighed, og dermed gjorde det alle parter utilfredse. Konsekvenserne heraf er ikke kommet tydeligt nok frem hos Niels Petersen. For nok konkluderer han, at den »administrative erfaring har vist, at lægernes monopol på at lede sundhedsvæsenet er bedst tjent med, at det holdes institutionelt afsondret fra det politiske ansvar« (s. 173), men hvem var det, der bedst blev tjent med det? Sundhedskollegiet, embedslægerne i marken eller den senere Lægeforening?

Niels Petersen var meget principfast, når det gjaldt hans problemstilling. Det er altid en force at gennemføre en analyse stringent. Men når problemstillingen er et emne fra administrationshistorien og har strukturel tilgang, kan principper være en faldgrube med isolering til følge. F.eks. opfordrede Proviensallægeforeningen i 1853 Justitsministeriet og Sundhedskollegiet til at nedsætte en kommission for at forberede en reform af det offentlige sundhedsvæsen. Niels Petersen ser det udelukkende som et dansk ønske om ligeledes at få en reform, som hertugdømmerne havde opnået kort forinden. Det kan være, det også har spillet ind, men det væsentlige er vel, at landet lige havde været hærget af en koleraepidemi. Denne havde afsløret store mangler i sundhedsvæsenet.

Selve gennemgangen af de hidsige reformdiskussioner i Sundhedskollegiet, i Justitsministeriet, i kommissioner og i Folketinget er et glimrende eksempel på Niels Petersens stringente håndtering af spørgsmålet om vekselvirkningen mellem generalister og specialister.

Bogen er også meget nyttig med hensyn til Helle Blomquists redegørelse for sundhedsvæsenets danske historiografi fra 1840'erne til vore dage, dvs. 1993. De 150 år deles i tre perioder med 1963 og 1985 som de skelsættende år. Den første periode var tegnet af de lægelige medicinshistorikere med Julius Petersen og Gordon Norrie som hovedpersoner. Den næste periode udmærker sig ved, at andre forskere end læger interesserer sig for emnet, hvor faghistorikeren,

stadsarkivar Sigurd Jensen og de etnologinspirede Peter Seeberg og Gunnar Sandfeld etablere de nye tyngdepunkter. Efter 1985 er det et bredere spektrum af humanistiske sundhedsforskere, der sætter dagsordenen. Det er som sagt et meget nyttigt initiativ, men jeg savner klare markeringer. Helle Blomquist har valgt at holde sig til en referatstil, der oven i købet kun ganske sjældent kobler tilbage til Niels Petersens resultater.

Bogen er et *mærkeligt* værk, for netop den manglende tilbagekobling får læseren til at undre sig over Helle Blomquists første del, der ifølge programerklæringen skal supplere Niels Petersens arbejde. Meget summarisk beskriver hun nogle hovedtræk i sundhedsvæsenets historie. Med en anden rækkefølge får vi nok en gang præsenteret embedslægesituationen fra omkring 1770 og Sundhedskollegiets oprettelse, dog uden at det bliver relateret til hovedmanuskriptet. Det blev reformtankerne i 1850'erne heller ikke. De blev kort og ganske karakterløst refereret. Men de blev dog sat i den kontekstuelle sammenhæng. Det er her, Helle Blomquist har set sin opgave: At tage Niels Petersens arbejde ud af dets isolation og drage samtiden med ind. Men hun gør det meget opremsende, stoffet problematiseres ikke. Hun beskriver nøglepunkter som sundhedskommissioner, sygehuse, sygekasser, lægevidenskaben eller offentlig hygiejne.

Læseren får en kort og nyttig information. Men vil en læser, der er interesseret i den form for oplysning, komme i tanker om, at det er i denne bog, han skal søge den?

Jeg slutter med et hjertesuk: Kunne der ikke være blevet læst lidt bedre korrektur på både Niels Petersens afsnit og især på Helle Blomquists?

Gerda Bonderup

Poul Erik Pedersen: Signalering til søs. Flagsignalering i den danske orlogsflåde i perioden 1720-1800. Marinehistorisk Selskabs skrifter 24, 1995. 126 s., 198 kr.

Et af historiens berømteste flagsignaler er vel Horatio Nelsons »England forventer, at hver mand gør sin pligt«, som han sendte inden slaget ved Trafalgar i 1805. Allerede i den danske flådes signalbog af 1711 fandtes et signal nummer 43, som sagde, at alle skulle gøre deres bedste. Det er udviklingen af flagsignaleringen gennem 1700-tallet, der er emnet for Poul Erik Pedersens bog.

Når skibe på den tid skulle kommunikere, skete det gerne skriftligt eller mundtligt. Men ofte var man henvist til flagsignalering, som var hurtigt selv over forholdsvis store afstande, og som

ofte benyttedes under kamp. I mørke eller tåge erstattedes flagene af lys- og lydssignaler fra lanterner, kanoner, trompeter, skibsklokker og lignende.

Den foreliggende bog beskriver udviklingen fra begyndelsen af 1700-tallet, hvor normen var enkeltflagssignaler med mange forskellige flag, hvis betydning afhang af, hvor i riggen de hejstes. Som signalbogen af 1711 viser, var der på den tid især tale om envejskommunikation fra den kommanderende admiral. Ved nøje at gennemgå signalbøgerne af 1711, 1743, 1756 og 1799 påviser Poul Erik Pedersen, at de kraftigt øgede behov for nuanceret tovejs flagkommunikation under sejlads, jagt og kamp blev imødekommet efterhånden. Med signalbogen af 1799 havde man udviklet systemet, så man ved benyttelse af kun 13 forskellige signalflag og 4 standere i kombinationer på op til tre ad gangen kunne sende 1299 forskellige nummersignaler med hver sin præcise betydning. For eksempel kunne signal nummer 945: »Det ville fornøje den kommanderende at se flåden nøjere erindre den anbefalede orden« besvares med signal 1035: »Jeg har mistet mit rør«. Et intenst kommissionsarbejde havde blandt mange andre fremskridt sørget for at forebygge fejlaflæsninger. Dette opnåedes blandt andet ved at anvende signalflag af passende størrelser og med kun to farver i enkle symmetriske tegninger (altså noget i retning af vore dages signalflag).

Det danske 1799-system var internationalt set af meget høj kvalitet. Det viste sig da også så anvendeligt, at det fortsat blev benyttet langt op i 1800-tallet, hvor der ellers skete så mange dybtgående ændringer i søkrigsførelsen og den maritime teknologi.

Bogen er et bearbejdet universitetsspeciale. Fremstillingen er sine steder meget detaljeret og kildenær; således kan gennemgangen af de forskellige signalbøger virke noget omstændelig. Derimod er fremstillingen af signalkommissionens arbejde 1797-1801 ganske velskrevet og fængende. En afgjort fordel ved værket er, at det overalt nyder godt af, at forfatteren er pensioneret kommandør og dermed fagmand på alt det sømilitære. Bogen er en værdifuld detaljestudie på et hidtil udforsket felt.

Erik Gøbel

Harald Jørgensen: Fra Christiansborg til Amalienborg. En begivenhedsrig periode i dansk hofforvaltnings historie, 1784-1808. Poul Kristensens Forlag 1996. 399 s., 350 kr.

Hvad er et hof? En fyrstes husholdning? En social organisme? En politisk institution? Et forfinet

aristokratisk kulturmiljø? Hoffet under l'ancien régime er et fænomen med mange facetter, og det kan ansues på mange måder. I dette digre værk vælger forhenværende landsarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen at skildre hoffet som en virksomhed set fra den administrerende direktørs, dvs. overhofmarskallens, synspunkt. Det var ikke nogen helt lille »butik«, overhofmarskallen stod i spidsen for: Christiansborg alene var en af hovedstadens store arbejdspladser, hvor ca. 220 personer daglig var beskæftigede.

Det kan derfor heller ikke undre, at embedet blev besat med erfarne og effektive embedsmænd. Det er disse mænd og deres kamp med embedets administrative udfordringer, Harald Jørgensen har sat sig for at beskrive: den autokratiske Chr. Fr. Numsen, den nøjeregnende W. Th. Wegener, den lemfældige A.C. Ahlefeldt og den effektive A.W. Hauch, der forstod at støtte sig til den gamle ræv hofinspektør Mogens Nielsen.

Bogen dækker perioden fra kronprins Frederiks (VI) statskup 1784 til Christian VII's død 1808. Skildringen struktureres efter de fire embedsperioder, som hofmarskallembedets skiftende indehavere danner. Overhofmarskallen var hoffets højeste embedsmand, hvis fremskudte plads i afviklingen af ceremonier som ambassadørmødtager, bryllupper og statsbesøg ikke skal dække over, at det daglige arbejde mest bestod af personalesager og økonomistyring. Overhofmarskallen havde nemlig ansvaret for den kongelige hofstat, for hofholdningen og for de kongelige slotte, først og fremmest Christiansborg og sommerresidensen Frederiksberg. Som personalechef kunne overhofmarskallen stort set få det, som han ville, og Harald Jørgensen skilder detaljeret, hvordan han holdt styr på hele flokken af over- og underordnede »betjente«. Økonomistyringen var derimod besværliggjort af, at kongen gennem sine dispositioner – f.eks. ved at tilstå bolig eller kost på slottet – kunne tvinge udgifterne i vejret, mens overhofmarskallen var henvist til sparsommelighed for at få budgettet til at passe. Der var nemlig afsat et ganske bestemt beløb til hofholdningen, og Finanskollegiet var ikke imødekommende over for ønsker om ekstrabevillinger til dækning af de uundgåelige underskud.

For snart sagt alle overhofmarskallens arbejdsopgaver fandtes der faste rammer eller traditioner, der skulle følges. Det vil sige, det var tilfældet indtil den 26. februar 1794, hvor Christiansborgs brand brat kastede kongehuset og hoffet ind i en ny epoke, der for så vidt stadig varer ved, al den stund kongehuset stadig benytter Amalienborg som residens. Indretningen af palæerne og tilpasningen af hofholdningen og personalet til de nye, mindre rammer danner bogens midterakse, og man må sige, at enevælden i forbindelse med de nødvendige personalereduk-

tioner viste sig fra sin mest tiltalende paternalistiske side. Ikke alene modtog de afskedigede (eller måske snarere fritstillede) deres fulde løn, indtil de døde eller fik anden ansættelse, men de modtog desuden et vederlag for de frynsegoder, de hidtil havde nydt.

Et karakteristisk træk ved Harald Jørgensens skildring af overhofmarskallernes embedsførelse er den rent administrative synsvinkel, han anlægger. Politik eksisterer kun som en ekstern faktor, hvis resultater tages ad notam, næsten som en moderne departement- eller kontorchef registrerer skiftende ministre og regeringer. I 1791 tog f.eks. overhofmarskal Chr. Fr. Numsen, der havde en baggrund i civiladministrationen, sin afsked i frustration over den manglende finansielle opbakning til hans omstrukturering af pagetjenesten og en række større anlægsarbejder i Søndermarken. De ikke-ceremonielle dele af embedet blev overtaget af W.T. Wegener, der samtidig var chef for Landkadetakademiet. Han stod Carl af Hessen nær og havde i øvrigt et godt forhold til kronprinsen. Wegener nægtede at overtage den af Numsen oparbejdede gæld (21.309 rd.), og selv om Finanskollegiet modsatte sig det, besluttede kongen, at beløbet i sin helhed skulle refunderes omgående! Harald Jørgensens konklusion på dette handlingsforløb er, at man »altså på højeste sted har foretrukket en gang for alle finansielt at få ryddet op efter den afgåede hofmarskal«. Den historie kunne også fortælles ganske anderledes politisk som en beretning om kongegunst og bureaukratiske magtkampe, men den slags falder uden for Harald Jørgensens synsvinkel.

Den snævert administrationshistoriske synsvinkel må også være grunden til, at fremstillingen er solidt funderet på arkivalier fra hofmarskallatets embedsarkiv og den centrale finansforvaltning, mens andre kilder som f.eks. memoirlitteratur eller diplomatindberetninger kun i meget begrænset grad er inddraget. Ligeledes er henvisningerne til sekundærlitteraturen overordentlig sparsomme. Det er selvfølgelig et legitimt valg, når man har sat sig for at dække hvide pletter på forvaltningshistoriens landkort. På den anden side ville en henvisning f.eks. til Nils G. Bartholdys arbejde om livet på det første Christiansborg have ledt læseren hen til lodig og lettilgængelig litteratur, der på afgørende punkter supplerer Harald Jørgensens skildring (»Paradeslottets hverdag«, i Kristian Hvidt, Svend Ellehøj & Otto Nørn, red.: *Christiansborg slot 1*, 1975, s. 315-380).

Skønt stilen altid er flydende og klar, er den fyldige skildring til tider anstrengende i sin detaljerighed og stræben efter fuldstændighed. Så er der vederkvægelighed at hente i de mange velvalgte illustrationer i farve og sort-hvid, der er gengivet i en fremragende kvalitet, og som indbyder til dvælende betragtning. Bogens typogra-

fiske udstyr gør i det hele taget Poul Kristensens Forlag den sædvanlige ære.

Til sidst et lille suk. Forfatteren indskrives sit værk i den nordiske administrationshistoriske tradition, og det er vel også årsagen til, at bogen ikke er forsynet med en sammenfatning på et af de europæiske hovedsprog. Spørgsmålet er, om han dermed ikke har sat for snævre grænser både for sin undersøgelse og for sin læserskare. I de seneste årtier er der nemlig på europæisk plan opstået en fornyet interesse for hofkultur i bred forstand. I England stiftedes for godt et år siden et selskab for hofhistorie, på kontinentet er Versailles centrum for en løst forbundet gruppe historikere og museumsfolk med interesse for hofernes materielle kultur, og i en årrække har en gruppe europæiske og amerikanske forskere under betegnelsen *Majestas* holdt konferencer om fyrster, konger og kejsere, og hvad deraf følger. Kort sagt: Et pust fra den store verden ville have givet bogen vingefang.

Sebastian Olden-Jørgensen

Ingeborg Christmas-Møller og Gorm Bruun Hansen (red.): Himmelev sogns historie. Roskilde Museums Forlag 1995. 287 s., 225,- kr.

Det er en bog, som jeg har ventet på med spænding i flere år. Boende ikke så langt væk har jeg i længere tid hørt om Himmelev-Veddelev Lokalhistoriske Gruppens arbejde (den startede i 1986). Studerende ved RUC har arbejdet med områdets historie, og selve gruppen er en blanding af akademikere og lokale, så der har været gode muligheder for et godt resultat. Hertil kommer, at udgivelsen har ikke mindre end 21 forskellige tilskudsgivere, spændende fra privatpersoner og fonde til solide virksomheder og Roskilde kommune. Når særlig jeg har ventet med spænding, hænger det også sammen med mit virke som lokalhistorisk konsulent for DLF, hvor jeg af og til kommer i forbindelse med folk, som vil skrive sognets historie. Netop i de seneste år har man flere steder taget sognehistorien op som gruppe- eller studiekredsarbejde, og her kunne denne bog blive en inspirationskilde. Derfor vil denne anmeldelse være mere kritisk og diskuterende, end hvis det havde været en »almindelig« sognehistorie.

Jeg vil starte med at slå fast, at på mange måder er det en smuk og gedigen bog. Det første, som slår én, er det professionelle layout. Forsiden er en perle med en meget flot gengivelse af bygaden kort efter århundredskiftet. Fotografier, kort og tegninger er godt gengivet.

I alt er der i bogen 19 artikler skrevet af syv forfattere. Opdelingen er delvis kronologisk, del-

vis tematisk. Der indledes med den geologiske historie (22 sider), herefter kommer oldtiden (14 sider), middelalderen, som går til 1700 (18 sider – heri dog medregnet kirken, hvor beskrivelsen går op til nutiden). 1700-tallet får 41 sider fordelt med 12 sider til »mennesker og skæbner i 1700-tallet« (på trods af titlen kun fra anden halvdel af 1700-tallet) og 29 sider til udskiftnin-gen.

Sognets historie efter 1800 er nærmest beskrevet tematisk: »gamle gårde, huse og deres beboere« (29 sider), »håndværkere, torvekoner, ammer og ...« (12 sider), »fjordfiskeri« (11 sider), »det religiøse liv« (13 sider), »Roskilde Adelige Jomfrukloster« (6 sider), »skoleliv« (18 sider), »kulturlivet« (10 sider), »sociale og sundhedsmæssige forhold« (14 sider), »det politiske liv« (10 sider), »besættelsestiden« (10 sider), »Risøen og RISØ« (10 sider), »fra landsby til forstad« (15 sider).

Denne opdeling giver en række læseværdige artikler. Til gengæld har redaktionen ikke været opmærksom på de problemer, denne opdeling bevirker. Selv om der indimellem i artiklerne er mindre overblik over træk af sognet på bestemte tidspunkter, er savnet af et generelt overblik over sognet efter 1800 meget stort. En lige så beklagelig virkning af opdelingen er, at det nittende århundrede forsvinder. Selv hvis man med god vilje tæller hver enkelt reference op i alle artikler i bogen, bliver der højst 19 sider til århundredet – eller lidt mindre end til Veddelevs udskiftning og udflytning i 1797.

En nærmere gennemgang af artiklerne skal ikke komme her. De er yderst solide og giver dermed bogen en stor kvalitet. Såvel emnerne som deres indhold er meget traditionelle. Man skal heller ikke lade sig narre af, at flere af artikeltitlerne indeholder ordet »liv«. Det religiøse liv er primært en skildring af præster, skoleliv af bygninger og lærere, det kulturelle liv af institutioner, navnlig højskolen. Især det sidste er interessant, for andetsteds (side 161) nævnes det, højskolen aldrig blev en integreret del af sognet. Roses bør dog, at der er gjort så meget ud af byudviklingen. Egentlig kan det undre, at så god en forbindelse til frodige steder som RUC og Roskilde Museum ikke har givet mere inspiration.

Til sognehistorier hører overvejelser om afgrænsningen. Er et sogn primært de mennesker, der bor i området, eller er det primært det som er/sker inden for området? I denne bog vælger man f.eks. at gå meget ind på geologien og på Roskilde Højskole, selv om den sidste havde meget ringe betydning for stedet. Til gengæld har man kun to sider om foreningslivet, for hvis andelsmejeriet, brugsforeningen, foredragsforeningen, eller hvad man nu deltog i, lå uden for Himmelev sogns grænse, er det uinteressant. For de fleste kunne det da være spændende, hvem man orienterede sig imod – købstadens borgere i Roskilde eller landboerne i de andre sogne? Horison-

ten standser ved sognegrænsen, og det svækker beskrivelsen.

En anden afgrænsning er til allerede trykte værker eller artikler. Hvis det hele skal med, svulmer værket op, men til gengæld har læseren måske ikke de andre værker ved hånden. Her varierer balancen noget. F.eks. er det geologiske afsnit alt for stort, især når det kun i ringe omfang sættes i relation til bebyggelse og landskabsudnyttelse. Det lykkes til gengæld fint i afsnittet om kirkebygningen.

Det kan godt være svært at være redaktør, når man skal redigere i et produkt fra en professor og i tre historiespecialer. Men hvis man ikke redigerer eller i det hele taget råder bod på skævheden i vægtningen af de forskellige emner, eventuelt ved at skrive det manglende selv, så får man et noget skævt billede af et sogns historie. Desuden kommer bogen til at virke mere som en artikelsamling om et sogn end som en sognehistorie. De større sammenhænge og menneskene forsvinder.

Umiddelbart gik mine forventninger på noget i retning af de to sognehistorier, jeg sætter højest, Hylke sogn (anmeldt i *Fortid og Nutid* 1982, s. 360) og Naur sogn (anmeldt i *Fortid og Nutid* 1993, s. 91-92). En sammenligning er på et enkelt punkt uretfærdig, for mens de to jyske dækker henholdsvis ét århundrede og tre århundreder, dækker Himmelev sogn 2½ mio. år, så man kan vel ikke forlange så meget på grund af pladsen. I alle tilfælde er der tale om folk med tilknytning til det akademiske miljø. Men hvor en gruppe og to redaktører har stået for Himmelev, har der været én eller to forfattere på de jyske værker. Da gruppearbejde som sagt nok vil optræde i flere sognehistorier, vil jeg godt nævne nogle træk, man kan se ved sammenligning mellem Himmelev sogn og de to andre værker.

I modsætning til Himmelev sogn er de jyske bøger præget af klarere helhedssyn, der går igennem emnevalg og beskrivelse. I Hylke sogn er det bl.a. kønsroller og holdninger, i Naur er det igen holdninger samt slægtens betydning over for individet. Det giver en større sammenhæng i bogen.

I de to jyske bøger optræder undertiden de samme personer i flere forskellige situationer, i Naur sogn har man yderligere udbygget dette ved at skrive små levnedsløb til illustration af skæbner. Herved opnår man at kunne demonstrere sammenhænge, som ellers er svære at få med. Lige så vigtigt er det nok, at læseren derved føler at komme meget tættere på menneskene. Dette problem kan en nok så dygtig redaktør næppe løse, for det kræver ofte, at man ved læsning af en ellers ikke så interessant kilde pludselig får en kobling til en anden oplysning, og det kan kun den enkelte forfatter fange.

Så selv om det kan være en stor fordel med fagfolk, der kan deres kram inden for deres eget

område, er det ikke sikkert, det opvejer de helheder og sammenhænge, som kan fanges og udtrykkes gennem enkeltpersoners arbejde. Det er i hvert fald ikke lykkedes her.

Peter Korsgaard

»Skønne Efterretninger«. *Provst Bøghs Beskrivelse af Kerteminde og Bjerge Herred 1770. Redigeret af Birgit Bjerre Jensen*. Udgivet af Landbohistorisk Selskab i samarbejde med Kerteminde Museum 1996. 323 s.

Provst Bøghs beskrivelse af Kertemindeegn falder smukt ind i traditionen. Indsamlinger af beskrivelser af topografisk og lignende karakter startede i 1700-tallet; i 1743 begyndte Danske Kancelli, få år efter indsamlede Erik Pontoppidan til Danske Atlas. Tilsvarende var det ikke ualmindeligt, at præster styrkede deres karrieremuligheder ved at beskrive deres egn ud fra en historisk-antikvarisk-topografisk synsvinkel. Også i sit emnevalg afspejler Bøgh i høj grad sin samtid.

Efter en indledning falder beskrivelsen i fire dele: Bjerge herred i almindelighed (37 tryksider), Kerteminde i særdeleshed (154), Drigstrup sogn i særdeleshed (12) og jubellærere (17). Således er beskrivelsen af købstaden Kerteminde langt den vægtigste. Her udvides teksten, så den også omfatter byens historie, institutioner, havn, fiskeri m.m. Ellers er det gennemgående i beskrivelsen personskildringerne.

Provst Bøgh er en meget flittig iagttager, og han bygger sin beskrivelse ikke alene på en række skriftlige kilder, men i særdeleshed på mundtlige. Det synes, som om han har gjort en ret gennemgående indsamling. Ligeledes har han været bevidst om, hvor stor en kildemæssig værdi hans enkelte oplysninger har haft.

Bortset fra personalia er købstadsbeskrivelsen i høj grad præget af en skildring af de forskellige årsager til Kertemindes tilbagegang i 1600- og 1700-tallet. Den skyldes efter Bøghs mening, dels at Kerteminde blev ødelagt under hollændernes kampe med svenskerne 1659, dels Odense Fjords uddybning i slutningen af 1600-tallet. Mens Kerteminde tidligere havde været ladeplads for Odense, blev denne rolle nu overtaget af Stige, som tillige gjorde indhug i Kertemindes opland. At danske købstæder generelt stod i stampe i disse år, var nok svært for Bøgh at se.

Den overvejende del af købstadsbeskrivelsen (såvel som af de øvrige dele) er bygget op omkring skildringer af enkeltpersoner, fortrinsvis embedsmænd og det højere borgerskab. Skildringerne er ret brede og indeholder større gennemgange af familieforhold og karriereforløb samt en

hel del løst og fast. I disse skildringer ligger en stor skat begravet, for mellem de mange slægtsoplysninger gives et indblik i dagligdagen i en mindre købstad og i de holdninger og opfattelser, indbyggerne havde. Hvis man skal dømme efter beskrivelsen – både direkte og indirekte – spillede slægten en meget stor rolle. Hvad der bidrager til værdien, er at mange af oplysningerne ikke vil kunne fås i de kilder, vi normalt vil kunne råde over. Denne beskrivelse af købstadens univers i 1770 må sættes højt.

Slægtsforskeren, hvis denne ellers er så heldig at have en ane i Kerteminde i denne periode, vil her kunne få mange oplysninger, som ikke kan findes andetsteds, dels i teksten, dels i det meget omfattende noteapparat.

I flere henseender er bogen forbilledligt udstyret. Forrest er en fyldig præsentation af provst Bøghs livsforløb, af topografiske beskrivelser af Danmark i almindelighed og af Bjerge herred i særdeleshed. Hertil kommer en redegørelse for manuskriptets historie og udgivelsesprincipperne. Bagest findes registre og et meget stort og grundigt noteapparat, som tildels skyldes lokalhistorikeren Vilhelm Woll. Enkelte dele kan diskuteres. Bl.a. er det ærgerligt, at stedregisteret kun omfatter Bjerge herred (inklusive Kerteminde). Hvis det havde været fuldstændigt, kunne man bedre have fået et indtryk af Kertemindes relationer med omverdenen. Således fik jeg ved gennemlæsningen et indtryk af, at Kalundborg optrådte relativt ofte, og det kunne være interessant at få det be- eller afkræftet (af en eller anden grund optræder Kalundborg i stedregisteret, selv om det jo ikke ligger i Bjerge herred – men kun én gang). Et fuldstændigt register ville have været til glæde for købstadshistorikere uden for Bjerge herred. Umiddelbart virker det også hæmmende for læsningen, at den originale sideinddeling optræder i teksten (ligesom registerhenvisningerne ikke referer til tryksiden, men til manuskriptsiden – hvilket meget hæmmer oplag). Der er nu ikke tale om en middelalder-tekst.

Alt i alt en beskrivelse af værdi for købstadshistorikere. At den er udgivet af Landbohistorisk Selskab, skal man ikke lade sig forvirre af. Det er godt, at den er blevet udgivet.

Peter Korsgaard

Peder Hansen Resen: Atlas Danicus, Vestsjællands købstæder, udg. Henrik Hertig, Odense Universitetsforlag 1996. 119 s. + 10 plancher, 150 kr.

Beretningen om Peder Hansen Resens Atlas Danicus hører så absolut til de mest brogede og dramatiske i dansk boghistorie. Resen brugte mere

end tyve år på at indsamle og bearbejde oplysninger om det danske riges topografi og historie, og det resulterede i 30 håndskrevne bind i storfolio. Vartov-præsten Johan Brunsmann påtog sig at forkorte værket, og hans 7 bind forelå i 1687. Men da Resens enke ikke havde penge til en udgivelse, blev det besluttet at lade teologen Chresten Aarslev gennemføre endnu en forkortelse – til 3 bind. Heller ikke denne udgave blev trykt, men den blev opstillet i Universitetsbiblioteket ligesom Resens og Brunsmanns arbejder. Ved den store brand i 1728 gik næsten hele originalværket tabt sammen med en stor del af Brunsmanns version. Derimod overlevede Aarslevs udgave og en studenterafskrift fra 1720'erne. Ved at sammenstykke det bevarede materiale udarbejdede Laurids de Thurah i midten af 1700-tallet et nyt 7-bindsværk, og det indgår i dag i Kgl. Biblioteks håndskriftsamling under betegnelsen Uldall 186 fol. I-VIII. Ligesom originalmanuskriptet er Thurahs fremstilling skrevet på latin.

En stor del af Resens Danmarksskildring blev oversat og udgivet i 1920'erne og 30'erne. Henrik Hertig er gået videre i samme spor, og nærværende bog – der handler om købstæderne inden for grænserne af det nuværende Vestsjællands amt samt Antvorskov og Dragsholm slot – er den fjerde fra hans hånd. Nu er det kun beskrivelserne af København og Island, der venter på at blive udgivet.

Der er stor forskel på de enkelte bybeskrivelser. I bogen om Vestsjælland beslaglægger Sorø og Ringsted hhv. 22 og 11 tekstsider, mens Holbæk, Nykøbing, Kalundborg, Korsør og Skælskør hver især må nøjes med 1½-2½ side. Det skyldes, at Resen (eller måske snarere efterfølgerne) fortrinsvis har interesseret sig for de markante kirker og betydningsfulde institutioner. Således får læseren en såre detaljeret beskrivelse af de berømte gravsteder i Ringsted og Sorø kirker, ligesom der er lange lister over abbederne ved Sorø kloster og professorerne ved akademiet. For flere af byerne er der også en relativt fyldig redegørelse for købstadsprivilegierne. Desuden omtales byernes beliggenhed, baggrunden for deres navne, særlige historiske begivenheder samt markedsdatoerne. Derimod står der kun lidt om købstædernes økonomiske tilstand og om livet i byerne, og de pågældende beskrivelser er holdt i generelle vendinger. For den lokalhistorisk interesserede læser, der er fortrolig med de vestsjællandske købstadsmonografier og de gængse opslagsværker, er der derfor ikke meget nyt at hente i denne bog.

Men Hertig bør krediteres for sit omhyggelige arbejde. Han redegør præcist for kildegrundlaget (herunder uoverensstemmelser mellem de forskellige manuskripter), og det fyldige noteapparat indeholder mange bemærkninger af sproglig art og uddybende forklaringer om personer, loka-

liteter og begreber. Endelig giver Hertig en række eksempler på, hvordan Resens Atlas er blevet udnyttet i ældre litteratur.

Bogen er forsynet med flere tegninger af våbenskjolde og kopier af manuskriptsider, og bagi er der prospekter over de relevante byer. Men desværre er kildegengivelsen meget dårlig; flere steder er det faktisk umuligt at læse gadernes og bygningernes numre. Der findes en fuldt tilfredsstillende gengivelse af de samme prospekter i Ib Rønne Kejlbø, udg.: *Peder Hansen Resen Atlas Danicus 1677*, 1974.

Jørgen Mikkelsen

Landgraf Carl von Hessen 1744-1836. Statthalter in den Herzogtümern Schleswig und Holstein. Eine Ausstellung in Landesarchiv Schleswig-Holstein. Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs nr. 47, Schleswig 1996. 215 s.

Denne publikation er blevet til for at markere 250-året for statholderen i hertugdømmerne prins Carl af Hessens fødsel. Resultatet er blevet et flot og interessant katalog over udstillingen i Landesarchiv Schleswig-Holstein, der belyser »stemninger og tilstande« i hertugdømmerne i helstatens gyldne periode, før de nationale modsætninger fra 1840'erne sprængte det gamle dansk-tyske statslige fællesskab, som statholderen Carl af Hessen stod som den selvfølgeligste exponent for.

Carl af Hessen var hertugdømmernes statholder i den lange periode 1767-1836. Han var fra sin barndom så at sige adopteret af den danske kongefamilie, blev i 1766 formælet med Christian 7.s yndlings søster Louise og levede siden som hertugdømmernes administrative topfigur en fyrstelig tilværelse på Gottorp slot, i Slesvig by og på landstedet Louisenlund i nærheden af den slesvigske residensby indtil sin død 1836.

Det katalog, som introducerer udstillingen, søger at belyse personen og hans interesseområder på kulturhistorisk baggrund. Vi kommer ganske vidt omkring i denne følsomme og romantiske periodes højsæson. Der ligger således et stort forskningsarbejde bag tekstoplysningerne til de udstillede genstande, som alsidigt illustrerer kulturen omkring periodens slesvigske hoffliv og dets hovedperson.

Kataloget (udstillingen) er emneopdelt. Det giver først en sammenfattende karakteristik af Carl (ved Jens Ahler, s. 9-15), dernæst bl.a. en skildring af statholderskabet som institution (ved Reimer Witt, lederen af Landesarchiv Schleswig-Holstein, s. 78-81), af Carl som officer

(han deltog bl.a. i den kortvarige krig mod Sverige 1788) og som teatermæcen i Slesvig, hvis hofteater indtil 1807 takket være Carl indtog en fremtrædende position i samtidens tyske kulturliv.

Andre illustrerede artikler i kataloget behandler udformningen af haveanlægget ved Louisenlund, Carls filantropiske og religiøse interesser, hans erhvervspolitiske tiltag m.m.

Næppe nogen vil påstå, at Carl af Hessen som personlighed var noget særlig fremragende. Han gik udviklingsmæssigt tidligt i stå, som J. Ahler skriver. Men han så at sige absorberede nogle ledende åndelige tendenser i tiden – fra det religiøse til det sværmeriske og rent ud fantastiske. Som humanist og overbevist kristen i det udgående 18. århundrede engagerede han sig særdeles aktivt i frimureriet – en af de efter min mening mest interessante artikler handler om »Carl von Hessen als Freimaurer« (ved Gerd Vaagt, s. 167-172). Her kommer vi nok Carl på nærmeste hold som individ. Men det mystiske og fantastiske havde også sit tag i ham, hvad A.E. Hohenstein belyser i sit afsnit om »Carl von Hessen und seine Alchimie« (s. 177-181).

Politisk spillede han aldrig en ledende rolle, og oprettelsen af den slesvig-holstenske provinsialregering 1834 betød forvaltningsmæssigt en de-tronisering af den gamle statholder, hvis kompetence blev kraftigt beskåret ved denne administrative omlægning. Men forud lå jo en mere end 60-årig periode, hvor alt af betydning i hertugdømmerne passerede statholderskabet, og Reimer Witts afsnit om tiden 1767-1834 skærper appetitten på nye dyberegående undersøgelser inden for denne periode af helstatens administrationshistorie.

Som ganske ung mand indtog Carl en position ved det danske hof i svogeren Christian 7.s første regeringsår, som var præget af personlige magtkampe og politisk ustabilitet (1766-1767). Mest som redskab for andre i det komplicerede politiske spil, som den unge mand næppe har kunnet overskue, og som ret hurtigt resulterede i hans – ærefulde – forvisning til Slesvig. Men i årene i København forud for tronskiftet 1766 levede han åbenbart en lykkelig drenge- og ungdomstilværelse under kærligt tilsyn fra kongefamiliens ældre medlemmer, bl.a. Frederik 5. Det virker måske lidt påfaldende på baggrund af vor 'viden' om den fem år yngre kronprins Christians tilværelse ved samme hof. Men det er næppe muligt at komme bag om memoirelitteraturen vedrørende disse forhold.

Hans Kargaard Thomsen

Preben Etwil: Teknologi og innovation i det landbrugsindustrielle kompleks 1900-1940. Københavns Universitet, Institut for økonomisk Historie, Publikation nr. 23, Akademisk Forlag 1993. 176 s.

På denne bogs smudsomslag ses en principskitse visende et difusionsbatteri. Dette maskineri brugtes ved sukkerfabrikation, og indførtes i Danmark i det 20. århundredes første tiår. Heri kombineres roevask, snitning og udvinding af sukkersaft. Det gik sin sejrsgang landet over, og først med H. Brüniche-Olsens kontinuerlige difusionsapparat, der introduceredes fra midten af 1950'erne, tilførtes denne del af sukkerproduktionsprocessen banebrydende ny teknologi.

På samme omslag kan man læse bogens titel, som lover den forventningsfulde læser et studie af teknologi og innovation i det landbrugsindustrielle kompleks 1900-1940. Den tekniske tegning og den knudrede tekst er en hård kombination, og det kan være svært at afgøre, hvad der er mest kompliceret at forstå: Tegningen af diffusionsbatteriet eller den lange titel.

Bogens forfatter er cand.polit. og var i perioden 1985-1986 ansat som forskningsstipendiat på projektet *Industriens vækst og vilkår. Dansk industris historie efter 1870*, der er finansieret af Statens Humanistiske Forskningsråd og Carlsbergfondet. Til projektet er knyttet en kreds af seniorforskere, der primært forestår udarbejdelsen af det store oversigtsværk *Dansk Industri efter 1870* i seks – måske syv – bind. Derudover har der været tilknyttet nogle yngre forskere til at belyse en række udvalgte emner inden for projektets område, og til den sidstnævnte gruppe hører Preben Etwil.

I forordet loves en teoretisk og empirisk analyse af procesudviklingen inden for to grene af det danske agro-industrielle kompleks i perioden fra århundredskiftet til anden verdenskrig, med hovedvægten lagt på mejerivirksomheden og sukkerindustrien. Forfatteren oplyser ligeledes, at det er målet at sammenkæde den økonomiske videnskab med den historiske. Et på én gang sympatisk og ambitiøst projekt, men man forstår af samme forord, at Etwil og hans faglige vejleder, fil.dr. Carl-Axel Nilsson, ikke altid har været enige om projektets metode og de fremsatte konklusioner.

Hvis man tager titlen på ordet, må man forventte, at analysen af den teknologiske udvikling inden for de to store industrialiserede grene af det danske landbrug indtager broderparten af bogens reelt 148 sider. Det er imidlertid ikke tilfældet. Forfatterens introduktion fylder godt 87 sider, hvorunder forskellige teoretiske opfattelser af indkomstdannelse, teknologiudvikling

og økonomisk vækst gennemgås: Den klassiske, den marxistiske, den neoklassiske og den keynesianske teoriskole. Hertil er knyttet et omfattende appendix, hvor en række grafiske fortolkninger af teknologi og beskæftigelse inden for rammerne af de makroøkonomiske modeller præsenteres.

Det er for meget. Den historiske analyse fylder således knap 50 sider, når der ses bort fra de forskellige grafer og tabeller. Det er også synd, for det er nok de færreste af bogens læsere, der når hertil. Til gengæld belønnes man, hvis man er blandt dem, som holder ud. I bogens fjerde og næstsidste kapitel præsenteres læseren for en sober og ofte tankevækkende gennemgang af produktudviklingen mellem 1900-1940.

Forfatteren leverer et overblik over produktionen af smør, mælkeprodukter og mælkekonserves samt forskellige osteproduktioner og viser, at smørret er det bærende og dominerende produkt i hele perioden. Under overskriften procesudvikling gennemgås derefter en række af de mest væsentlige teknologier, som for eksempel centrifugen, kærneælteren og kølemaskinen samt flaskebehandlingsmaskinen.

I det sidste kapitel tages der fat på sukkerfabrikationens vilkår i samme periode. En produktion der med sine mange store enheder og relativt stærke geografiske koncentration skiller sig markant ud fra mejerisektoren med dens mange andelsbaserede og små enheder. Forfatteren giver desuden læseren en instruktiv introduktion til procesarbejdsgangen i fremstillingen af råsukkeret og den efterfølgende raffinering til konsumsukker.

Det er ikke nogen nem bog, og den er som allerede antydnet ikke for begyndere. Måske ville den have vundet flere læsere, hvis forfatteren havde valgt at præsentere sine historiske undersøgelser først for derefter at introducere sine teoretiske og metodiske overvejelser. Desuden kunne man have ønsket sig mere end den enlige illustration, som vises på forsiden, og som gentages i selve fremstillingen. Det må da være muligt at finde billeder fra 'det landbrugsindustrielle kompleks', og hvorfor må læseren ikke se nogle karakteristiske fabriks- og produktionsanlæg, for ikke at tale om de behandlede teknologier som for eksempel smørcentrifugen, kærneælteren, kølemaskinen og flaskebehandlingsanlægget?

Til bogen hører et engelsk summary, en selektiv litteraturliste og et register. Den er desuden forsynet med et omfattende noteapparat, som gør det muligt at følge forfatterens ræsonnementer og brug af kilder. Det viser samtidig, at han har været vidt omkring. Det tjener forfatteren til megen ære, men efter gennemlæsningen er man alligevel nysgerrig efter at vide, hvilke af de metodiske overvejelser og hvilke af konklusionerne Etwil og hans vejleder var uenige om.

Frank Allan Rasmussen

Gitte Kjær: Livet på kirkegården. Forlaget Strandberg, 1996. 88 s., 125 kr.

Det har længe været almindeligt at påstå, at danskerne har det svært med døden, at danskerne er bange for døden. Hvorvidt det er rigtigt eller ej for den enkelte, er vanskeligt at bedømme, men i alt fald afspejles en eventuel modvilje ikke i en mangel på beskæftigelse med døden og dens ritualer.

Der er de sidste ti år kommet et væld af bøger og artikler, som omhandler dødens og begravelsens historie, gravmindernes udformning og meget andet. Hvad angår netop kirkegården, er initiativerne i disse år mangfoldige. I Dansk Kulturhistorisk Museumsforening er nedsat en gruppe, som særligt beskæftiger sig med gravminderne og forvaltningen af loven af 1986 om registrering af gravminder på folkekirkens kirkegårde. På Arkitektskolen i Århus indbydes dette efterår til seminar om kirkegårdene, på Center for Kulturforskning ved Aarhus Universitet påbegyndes dette efterår et forskningsprogram med titlen 'Følelsernes modernisering 1750-1900'. Her står Johan Fjord Jensen for et delprojekt med titlen 'Følelsernes rum. Kirkegårds kulturer historisk og geografisk'. Niels Peter Stillings bog *Eftermæler* om de københavnske kirkegårde står foran udgivelse på Nyt Nordisk Forlag. Og endelig er det årligt tilbagevendende initiativ 'Bygningskulturens Dag' i år helliget 'Troens Huse – Dødens haver'.

Midt i alle disse aktiviteter bliver det klart, at vi, som forlaget Strandberg skriver bag på Gitte Kjærs bog, mangler en samlet fremstilling af kirkegårdens historie. Og måske har forlaget kalkuleret med, at bogen kunne sælges netop midt i alle disse ovennævnte initiativer. Noget kunne tyde på det, for forfatteren eller forlaget har haft alt for meget hastværk.

Det er vanskeligt at finde rundt i bogen, fordi den lider af mangel på overskrifter – og især da på dækkende overskrifter – samt på afsnitsinddelinger. F.eks. befinder omtalen af jødiske begravelse og katolikkernes afdeling på Assistens Kirkegård i København sig under overskriften 'Herrnhuternes kirkegård'. Litteraturlisten er ikke ensartet udformet, bl.a. mangler der nogle steder sidetalsangivelser for en artikel i et større værk, et andet sted er der byttet om på en bogs titel og undertitel. Noterne bærer stærkt præg af ikke at være checket en næstsidste gang, og heller ikke de er ens i deres udformning.

Værket kaldes i forlagets omtale for rigt illustreret, hvilket er noget af en overdivelse, når der er 27 sort-hvide illustrationer i en bog på 83 sider. Heraf er de 14 små og strækker sig kun over den ene af sidens to spalter. I øvrigt er mange af billederne vist før, undtagen de 14, der er taget af forfatteren. Billedsiden bidrager således ikke med

meget nyt til belysning af emnet. Billedteksternes oplysninger varierer en del. Når illustrationen er taget fra en tryksag angives det, hvorimod det kun i ét tilfælde oplyses, hvor de i bogen anvendte og affotograferede billeder hører hjemme, eller hvor fotoet er lånt. Og i det ene tilfælde er oplysningen fejlagtig, nemlig under gengivelsen af Wenzel Tornøes billede fra Horsens Klosterkirkegård. Her står anført: foto Horsens Kunstmuseum. Hvis andre senere får brug for at låne billedet, kan det oplyses, at fotografiet, som er anvendt i bogen, stammer fra Horsens Museum, hvor billedet også hænger, og hvortil Gitte Kjær da også har tilbageleveret det lånte foto.

Manglerne ved alle disse udenværker ville slet ikke være værd at nævne, hvis indholdet af bogen var godt, informativt og velgennemtænkt i forhold til de intentioner og forbehold, som forfatteren selv opridser i sit forord, nemlig at hun har skrevet *noget som jeg vil kalde en mosaik mere end en historisk fremstilling*. Nu ved de fleste nok, at en mosaik er noget af det allersværeste at lave. Alle smådelene skal i fællesskab danne netop det billede, som skaberen eller kunstneren har for sit indre øje, og det hele skal fremstå som en helhed for beskueren. Bogen her udgør ikke en sådan helhed, men består alene af en masse enkeltstående oplysninger, som flagrer i øst og vest. Teksten skæmmes af så mange sproglige uklarheder, at flere passager bogen igennem er svært forståelige. Et enkelt eksempel lyder: *Stenene på gravene er udtryk for de efterladtes mulighed for at bevare gravstederne*. Herudover er der mange udsagn, som står uformidlet og uigeneskrevet. Et udsagn som: *Efterhånden som etagebyggeri gjorde det besværligt at håndtere kister i trappeopgange, fremskyndes begravelsen så meget som muligt, fremkalder mange spørgsmål hos nærværende læser, som ikke får dem besvaret i noget underbygget argument*. Måske har vi blot her en af bogens mange kluntede sætninger.

Det er, som om bogen er sammensat af uddrag af en række andre bøger og artikler, som forfatteren tilfældigvis har læst og nu bringer videre uden at have sorteret informationerne i forhold til netop denne bogs budskab og indhold. Det er nok også derfor, at bogen bliver så fuld af fejl og modsigelser. Mange oplysninger mangler lige den sidste overvejelse eller bearbejdning for at blive brugbare og interessante for læseren.

Det kunne bl.a. være fint at få oplyst, om dette eller hint fænomen var almindeligt eller usædvanligt. Traditionen med at bære eller 'gå' kisten ned i den helt udgravede grav (i stedet for at sænke den ned i et hul) omtales. Og det nævnes, at malerinden Alhed Larsen blev begravet således på Kerteminde kirkegård i 1927. Her ville det være interessant for læseren at få at vide, hvorvidt dette var en sædvane for en bestemt gruppe mennesker, om der var nogen kronolo-

gisk begrænsning i denne begravelsesskik, om det var specielt ærefuldt, og såmænd også hvad det betød af praktisk jordarbejde at begrave mennesker på denne måde. Imidlertid får læseren ikke denne information og står således tilbage med en helt tilfældig oplysning. På samme måde gøres der i bogen rede for indskrifter på nogle gravsten, sat over medlemmer af Indre Mission, men ikke hvad der var karakteristisk for gravsten, sat over andre kirkelige bevægelses medlemmer. Her kunne en gennemgang af gravskrifter over grundtvigske afdøde være brugt til sammenligning, hvilket ville have bragt interessante forskelle for dagen.

Konklusionen bliver, at denne publikation ikke udgør nogen mosaik, men snarere består af små, ofte usammenhængende fragmenter, samt at vi stadig mangler en samlet fremstilling af den danske kirkegårds historie og af livet på kirkegården.

Bodil Møller Knudsen

Per Boje og Hans Chr. Johansen: En Iværksætter. Historien om Mads Clausen og Danfoss. Odense Universitetsforlag 1994. 287 s., 125 kr.

Der er inden for det sidste tiår blevet skrevet og udgivet en lang række bøger, hvor danske virksomheder, viljestærke initiativtagere og ukuelige iværksættere har været i fokus. Det er positivt. Industri-, teknologi- og virksomhedshistorie er nogle af de uudværlige brikker i det komplicerede Danmarkshistoriske puslespil. Desværre kniber det til tider med det faglige niveau. Det kommer især til udtryk i de rendyrkede »bestillingsarbejder«, rekvireret til brug i forbindelse med virksomhedsjubiler eller runde fødselsdage. Her har seriøsiteten trange kår. Det er den negative side af sagen.

Denne brik er skåret som en kombination af en virksomhedshistorie og en iværksætterbiografi, og den spændende forestilling udspiller sig i landlige omgivelser på Als med Mads Clausen og hans virksomhed Danfoss i de to altdominerende hovedroller.

Historien om Mads Clausen og hans virke har alle de ingredienser, der kræves til en god drejebog. Clausen fødtes i 1905 i Elsmark på Als og var allerede som barn interesseret i teknik og mekanik. Efter den obligatoriske skolegang brød han med landbomiljøet og gik i lære som finmekaniker på en maskinfabrik i Sønderborg, hvilket førte ham videre til et studium ved Odense Maskinbygningsteknikum. I 1927 kunne han forlade Odense med et eksamensbevis i lommen som ingeniør i maskinteknik.

Efter korte ansættelser hos bl.a. Silkeborg Ma-

skinfabrik, Thomas B. Thrige i Odense og Brødrene Gram i Vojens startede han sin egen virksomhed i et værelse på forældrenes gård på Nordals. Han kaldte virksomheden for Dansk Kølautomatik- og Apparatfabrik, men valgte kort tid efter krigen at omdøbe den nu blomstrende virksomhed til det mere mundrette Danfoss. Mads Clausen stod som personlig indehaver af denne virksomhed indtil 1961, hvor man af skattemæssige årsager omdannede den til et aktieselskab. Clausen selv fortsatte som formand for selskabets bestyrelse indtil sin død i 1966. På dette tidspunkt var Danfoss blevet en af Danmarks betydeligste virksomheder og en concern med afdelinger spredt ud over hele verden. En virksomhed, der fra ganske få medarbejdere i 1930'erne gik til at have over 500 ansatte i 1960, og som kun ti år senere kunne byde velkommen til medarbejder nummer 7000.

Det er samtidig en historie, der strider mod, hvad der normalt doceres i lærebøger i kultur- og bygeografi, især med hensyn til emnerne virksomhedslokalisering og egnsudvikling. I standardværkerne vil man lede forgæves efter eksempler på en investor, der ville være rede til at satse sin kapital på et virksomhedsprojekt placeret på en flad mark i et traditionelt landbrugsområde, langt fra teknologisk innovative centre, uden den fornødne infrastruktur, fjernt fra potentielle markeder og uden store byer med den nødvendige arbejdskraftreserve. Men ingen regler uden undtagelser. Mads Clausen havde viljen og det nødvendige talent på det rette tidspunkt.

Det er altså også en historie om en egn under udvikling fra bondeland til industricentrum. Mads Clausen og Danfoss kom på godt og ondt til at sætte deres umiskendelige præg på hele egnen. Der kom en voldsom tilflytning, og Clausen måtte bidrage til nyt boligbyggeri, skoler og institutioner, veje og havneanlæg, ligesom han skænkede betydelige beløb til fritids- og kulturelle aktiviteter.

I sit virke var Clausen præget af en stærk tro på sine ideer, og han fulgte dem til døren med kraft og dynamik. Som leder gik han selv forrest og havde en særegen evne – og han hørte ikke til dem, der ruttede med lønningerne – til at holde på sine medarbejdere.

De to erfarne forfattere Per Boje og Hans Chr. Johansen har valgt at dele opgaven imellem sig. Boje skriver således bogens første halvdel, som kronologisk går frem til 1960'erne. Derefter tager Johansen over og fører Clausen og virksomhedens historie op til engang i 1970'erne. Her har Boje trukket det længste strå. For det første er det den mest spændende dels af virksomhedens historie, for det andet har forfatteren kunnet støtte sig til et af Mads Clausen publiceret erindringsmanuskript. Det rækker imidlertid ikke ved selve fremstillingen, som er både sober og godt fortalt.

Johansens halvdel er i langt højere grad baseret på avisstof, årsrapporter, regnskaber og statistik. Personerne glider i baggrunden, og scenen indtages af teknologi, udviklingsarbejder, ejeralyser, investeringer og internationaliseringsstrategier. Det er naturligvis relevant, men det mangler kød og blod.

Man savner også en række aspekter. Hvordan forløb de arbejdskonflikter, der trods alt var, hvad med kampen om magten efter »Kongens« død, og hvad med det intrikate sam- og modspil med amt og kommune? Hvem styrede udviklingen på Als – borgmester og råd eller »Kong Mads«?

Forfatterernes forskellige temperament spejles også i billedvalget og i de tilhørende tekster. Hos Boje får læseren lange og informative tekster, og af hans godt 40 illustrationer er alle fotos eller billeder. Hos Johansen er teksterne knappe, og over halvdelen af hans illustrationer leveres i form af diagrammer og planer. Men læseren får

også mange informationer. De fleste kender historien om virksomhedens radiatorventiler og køleteknologi, men hvem vidste for eksempel, at Danfoss havde en produktion af tegneborde, strygejern og mejetærskere, og at virksomheden en overgang var beskæftiget med køb og salg af flyvemaskiner?

Mads Clausen har fået sin historie, og virksomheden endnu et redskab i sin meget bevidste markedsføring. En fortælling om en iværksætter og hans imponerende livsværk, og på trods af de fremsatte kritikpunkter føjer denne virksomhedshistorie sig til rækken af seriøse studier udgivet af Odense Universitetsforlag. Men når der nu er tale om et skrift af denne art, udgivet med støtte fra en af Danmarks største og mest professionelle virksomheder, kunne man så ikke have fundet midler til et bedre layout og et lidt mere smagfuldt og holdbart omslag?

Frank Allan Rasmussen